

УДК 37.091.8–055.2:364.326

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-1-33>

Алевтина БАГІНСЬКА,
orcid.org/0009-0001-7638-4026

*аспірантка
Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України
(Київ, Україна) headmaster34@ukr.net*

ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ У СТАРШОКЛАСНИЦЬ ГОТОВНОСТІ ДО УСВІДОМЛЕНОГО МАТЕРИНСТВА У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті проаналізовано праці, що висвітлюють проблеми формування готовності до усвідомленого батьківства/материнства. Визначено виховні можливості позаурочної діяльності у контексті досліджуваної проблеми, а саме: створення освітнього середовища, спрямованого на формування у старшокласниць готовності до усвідомленого материнства; здійснення систематичної діагностики рівнів готовності до усвідомленого материнства у дівчат-старшокласниць; використання різноманітних форм і методів формування у старшокласниць готовності до усвідомленого материнства. Окреслено чинники, що ускладнюють залучення старшокласниць до позаурочної діяльності з формування готовності до усвідомленого материнства: використання неефективних форм і методів виховання; перетворення позаурочної діяльності на епізодичні заходи розважального характеру; інформаційне просвітництво; відсутність змістового та методичного забезпечення процесу формування у старшокласниць готовності до усвідомленого материнства.

Визначено шляхи формування у дівчат-старшокласниць готовності до усвідомленого материнства у позаурочній діяльності, а саме: розширення знань старшокласниць про материнство; правові засади усвідомленого материнства; розроблення змісту, форм і методів формування у старшокласниць готовності до усвідомленого материнства; застосування різноманітних прийомів (обмін думками), рефлексивні, емпатійні, діалогічні; розроблення та апробація методичних рекомендацій «Формування у старшокласниць готовності до усвідомленого материнства у позаурочній діяльності»; формування у дівчат культури репродуктивного здоров'я; проведення занять з педагогами щодо формування готовності старшокласниць до усвідомленого материнства; проведення занять з батьками із зазначеної проблеми.

Подальшого вивчення потребують такі питання: вивчення стану готовності старшокласниць до усвідомленого материнства; теоретичне обґрунтування педагогічних умов формування готовності до усвідомленого материнства у дівчат-старшокласниць.

Ключові слова: материнство, усвідомлене материнство, старшокласниці, формування готовності до усвідомленого материнства, позаурочна діяльність.

Alevtyna BAHINSKA,
orcid.org/0009-0001-7638-4026

*Post-graduate Student
Institute of Problems on Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) headmaster34@ukr.net*

ON THE ISSUE OF FORMING HIGH SCHOOL GIRLS' READINESS FOR CONSCIOUS MOTHERHOOD IN EXTRACURRICULAR ACTIVITIES

The article analyses the works that cover the problems of forming readiness for conscious fatherhood/motherhood. The educational possibilities of extracurricular activities in the context of the studied problem are identified: creation of an educational environment aimed at forming readiness for conscious motherhood in high school girls; implementation of targeted work on the formation of readiness for conscious motherhood in high school girls; systematic diagnostics of the levels of readiness for conscious parenthood in high school girls; use of various forms and methods of forming readiness for conscious parenthood in high school girls. The factors that complicate the involvement of senior schoolgirls in extracurricular activities to form readiness for conscious motherhood are outlined: the use of ineffective forms and methods of education; transformation of extracurricular activities into episodic entertainment events; information education; lack of content and methodological support for the process of forming readiness for conscious motherhood in senior schoolgirls.

The ways of forming the readiness for conscious parenthood in senior schoolgirls in extracurricular activities are determined, namely expanding senior school girls' knowledge about motherhood; legal basis of conscious motherhood; development of content, forms and methods of forming senior school girls' readiness for conscious motherhood; application of various techniques (exchange of opinions, reflective, empathic, dialogical); development and testing of methodological recommendations «Formation of high school girls' readiness for conscious parenthood in extracurricular activities»; formation of girls' culture of reproductive health; training of teachers to form high school girls' readiness for conscious parenthood; conducting classes with parents on this issue.

The following issues require further study: studying the state of readiness of senior schoolgirls for conscious motherhood; theoretical substantiation of pedagogical conditions for the formation of readiness for conscious motherhood in senior schoolgirls.

Key words: motherhood, conscious motherhood, senior schoolgirls, formation of readiness for conscious motherhood, extracurricular activities.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження обраної проблеми обумовлена кризою інституту сім'ї, яка виявляється у зростанні кількості розлучень, відмові від народження дітей, девіантному материнстві, поширенні соціального сирітства. Отже, постає необхідність формування у дівчат-старшокласниць готовності до усвідомленого материнства.

Формування у учнівської молоді готовності до усвідомленого батьківства та материнства – пріоритетний напрям сучасного виховання, про це свідчать закони України «Про освіту» (2017), «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» (2001), «Про охорону дитинства» (2001), Сімейний кодекс України (2002), у яких зазначено, що найважливішим завданням сучасної державної сімейної політики має стати формування в молоді усвідомленого ставлення до батьківства/материнства.

Формування готовності до усвідомленого материнства у ранньому юнацькому віці є досить важливою проблемою, оскільки в цей віковий період відбувається становлення світогляду, оволодіння соціальними ролями, формування системи оціночних суджень, переконань та ідеалів; активний пошук шляхів самоствердження.

Аналіз досліджень. До вивчення проблеми формування усвідомленого материнства в учнівської та студентської молоді зверталися сучасні українські дослідники О. Безпалько, Т. Говорун, І. Зверева, О. Кікінеджи, В. Кравець, Г. Лактіонова, Т. Левицька, О. Смалко.

Основні напрями виховної роботи з проблеми формування готовності до усвідомленого батьківства в учнів старших класів знайшли відображення у дослідженнях Л. Гончар, Л. Канішевської, Р. Малиношевського, В. Шахрай.

Висвітленню окремих аспектів девіантного материнства присвячено праці О. Бацилевої, В. Зенцова, О. Новікової.

Проблема підготовки молоді до усвідомленого материнства розглядається в працях зарубіжних дослідників (К. Берндт, У. Вернер, М. Мід, Л. Декроз).

Підготовці учнівської та студентської молоді до усвідомленого батьківства присвячено такі дисертаційні дослідження: психологічні умови формування відповідального ставлення до материнства у дівчат старшого шкільного віку (О. Тіунова); соціально-педагогічна робота з юними матерями у США та Великій Британії (І. Братусь); формування готовності до усвідомленого батьківства студентів закладів вищої освіти (С. Красін); розвиток поглядів на інститут батьківства в історії української етнопедагогіки (О. Ярошинська); формування усвідомленого ставлення до

батьківства у здобувачів професійно-технічної освіти (К. Федюшкіна); особливості психологічної готовності юнаків до батьківства (Р. Хавула); підготовка юнаків-старшокласників до виконання соціальних ролей чоловіка і батька (Н. Гусак); досвід країни Євросоюзу щодо статевого виховання учнівської молоді та її підготовки до подружнього життя й відповідального батьківства (О. Бялик) тощо.

Водночас, поза увагою дослідників залишився такий аспект, як формування у старшокласниць готовності до усвідомленого материнства.

Мета статті – проаналізувати праці, що висвітлюють проблеми формування готовності до усвідомленого батьківства/материнства; визначити виховні можливості позаурочної діяльності у контексті досліджуваної проблеми; окреслити шляхи формування у старшокласниць готовності до усвідомленого материнства.

Для досягнення мети було використано теоретичні методи – аналіз, синтез, систематизація, узагальнення.

Виклад основного матеріалу. «Формування готовності до усвідомленого материнства у старшокласниць» – цілеспрямований виховний процес, що характеризується глибокими знаннями про материнство та його важливість для суспільства, сім'ї, особистості; усвідомленим емоційним бажанням бути в майбутньому матір'ю; спрямованістю на набуття навичок вдосконалення себе як майбутньої матері (Багінська, 2023: 243).

Дослідник В. Кравець стверджує, що дівчина найчастіше органічно і легко сприймає нові обов'язки – дружини, матері, господині дому. Чоловік же все продовжує пошук сенсу життя, становлення його особистості триває довше (Кравець, 1997: 85).

Науковець В. Шахрай визначає принципи формування готовності старшокласників до відповідального батьківства: позиціонування емоційної привабливості батьківства (батьківство як засіб самореалізації, здійснення повноти життя, виконання суспільного обов'язку); вибудовування ціннісної пріоритетності батьківства (батьківство має займати вагоме місце в ціннісній ієрархії особистості); стимулювання позитивних особистісних очікувань батьківства (батьківство як процес збагачення життя позитивними почуттями від спілкування з дитиною (дітьми), продовження себе в дитині)); оволодіння основами сімейної психолого-педагогічної і репродуктивної культури (підведення учнів до усвідомлення, що без необхідних знань у галузі вікової психології та педагогіки не може відбуватися належне сімейне виховання);

спрямування на утвердження гендерної рівності (здійснення батьківства в сучасній сім'ї має відбуватися на ґрунті егалітарності, тобто дотримання рівних прав та обов'язків обох членів подружжя, зокрема у тих сферах, що стосуються догляду та виховання дітей (Шахрай, 2020: 161).

До висвітлення питань формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачів професійно-технічної освіти звертається у своєму дисертаційному дослідженні К. Федюшкіна. Дослідниця визначила основні якості якими мають володіти батьки для успішного виховання дитини: позитивне ставлення до себе як до батька/матері; безкорислива, безумовна любов до дитини; прояв турботи та піклування про дитину, задоволення її найважливіших потреб; прагнення до встановлення емоційного контакту з малюком; постійне пізнання та вивчення особистості дитини; єдність та узгодженість поглядів батьків щодо обов'язків по відношенню до дитини та здійсненій виховний вплив на неї; гнучкість поведінки у взаємостосунках як з дитиною, так і з чоловіком (дружиною); оптимальний рівень психолого-педагогічної культури батьків (Федюшкіна, 2020: 5). Слід зазначити, що К. Федюшкіною розроблено та апробовано структурно-функціональну модель усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти, яка охоплює смисловий (мета, завдання, методологічні підходи, принципи); змістовний (програма формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти «Світ батьківства: у гармонії та злагоді»); операційний (форми, методи і засоби роботи; результативний блоки (Федюшкіна, 2020: 186).

Питанням формування готовності до усвідомленого батьківства студентів закладів вищої освіти присвячено дослідження С. Красіна. Науковець обґрунтував педагогічні умови формування готовності до усвідомленого батьківства студентів закладів вищої освіти, а саме:

– організація цілеспрямованої підготовки викладачів закладів вищої освіти до формування готовності до усвідомленого батьківства студентів закладів вищої освіти;

– створення й реалізація на практиці науково-методичного забезпечення формування готовності до усвідомленого батьківства студентів закладів вищої освіти;

– спонукання студентів до здійснення системного самовиховання у вказаному напрямі (Красін, 2020: 190–191).

До висвітлення питань формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів звертається Л. Канішевська.

Дослідниця визначила специфіку формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів: особливості контингенту вихованців (соціальне сирітство; наявність деприваційного синдрому); зростання поза межами сімейного середовища; негативний вплив інтернатних закладів на психічний, соціальний розвиток учнів (заорганізованість життєдіяльності вихованців, відсутність індивідуального підходу до дитини); необізнаність у питаннях сексуальної культури; недостатнє використання потенційних можливостей позаурочної діяльності у контексті зазначеної проблеми (Канішевська, 2022: 247).

Досліджуючи проблему девіантного материнства, О. Новікова, В. Зенцова схарактеризували особливості жінок, схильних до проявів девіантного материнства, серед яких: 1) ігнорування симптомів вагітності; 2) відсутність емоційної близькості з малюком; 3) байдужість матері до дитини; 4) відсутність навичок та бажання забезпечити сприятливі для повноцінного розвитку дитини умови; 5) нерозуміння матір'ю психологічних особливостей дитини на різних етапах її розвитку; 6) агресивні реакції по відношенню до дитини, які спричиняють фізичний та психологічний дискомфорт, у поєднанні з проявом негативних емоцій та почуттів; 7) негативний емоційний настрій, пов'язаний з думками про дитину; 8) формальне виконання материнських функцій без належної емоційної підтримки; 9) несприйняття себе в ролі матері (Новікова & Зенцова, 2013: 58–60). Отже, прояв матерями девіантних форм поведінки по відношенню до дитини є причиною порушення нормального розвитку малюка.

Вивчаючи проблему раннього материнства, О. Бацилева стверджує, що вагітність у ранньому віці є результатом порушеного, інфантильного формування материнської сфери, що пов'язано з відсутністю позитивного комунікативного досвіду між матір'ю та дочкою. Неповнолітні матері стикаються з комплексом проблем, серед яких: осуд і негативне ставлення найближчого оточення, неможливість продовження навчання; пригнічений емоційний стан дівчини, розчарованість; нестабільний психологічний материнський статус (Бацилева, 2010: 48–50).

Цінним для нашого дослідження є визначені О. Тіунової суб'єктивні та об'єктивні чинники щодо психологічної готовності дівчат юнацького віку до материнства. Суб'єктивні чинники базуються на індивідуально-психологічних особливостях молодої людини та охоплюють: вік (сприятливий для сімейного життя та народження дитини), темперамент та характер (відношення людини до своїх обов'язків, інших людей та до себе), мотива-

ція, рівень освіченості, шлюбно-сімейні домагання (вимоги, очікування, бажання, надії стосовно свого майбутнього шлюбу і сім'ї), соціальна зрілість (засвоєння зразкових норм сімейно-шлюбного життя, що визначають спрямованість і характер взаємодії в майбутньому шлюбі. Об'єктивні чинники: омолодження шлюбів, недостатня економічна і соціальна захищеність, загальне послаблення моральних норм у суспільстві, поширення нетрадиційних форм шлюбу (Тіунова, 2008: 90).

Науковець Т. Левицька до чинників, що впливають на розвиток готовності до усвідомленого батьківства відносить: вплив суспільної думки, широкі можливості для вибору шлюбного партнера, бажання батьків не пропустити вигідну кандидатуру для шлюбу дитини; стан матеріального благополуччя (здатність матеріально забезпечити сім'ю, наявність житла) (Левицька, 2007: 231–233).

Досліджуючи проблему формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників, В. Шахрай, Л. Канішевська, Л. Гончар, Р. Малиношевський розробили та апробували факультативний курс для старшокласників «Підготовка старшокласників до відповідального батьківства» («Я майбутній батько (майбутня матір»). Програма факультативного курсу містить 11 тем, серед яких: «Роль сім'ї і батьківства у становленні особистості», «Репродуктивне здоров'я молодих людей як майбутніх батьків», «Сімейне виховання немовлят і дітей раннього віку (до 3-х років)», «Сімейне виховання дитини дошкільного віку (3–6 років)», «Підготовка дівчат до материнства», «Підготовка юнаків-старшокласників до відповідального батьківства» тощо. (Шахрай, Гончар, Канішевська, & Малиношевський, 2022: 172). Науковцями теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників: розробка і впровадження у позаурочну діяльність факультативного курсу «Підготовка старшокласників до відповідального батьківства» («Я майбутній батько (майбутня матір»); використання потенційних можливостей позаурочної діяльності у контексті проблеми формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників; організація і проведення занять для педагогів «Формуємо готовність до відповідального батьківства у старшокласників (Шахрай, Гончар, Канішевська, & Малиношевський, 2022: 173).

Значні виховні можливості щодо формування готовності до усвідомленого материнства у старшокласниць має позаурочна діяльність.

Позаурочна діяльність – це організовані й цілеспрямовані заняття, які проводяться у вільний

від освітнього процесу час для розширення знань, умінь і навичок, розвитку самостійності, індивідуальних здібностей і нахилів учнів, а також їхніх інтересів і збагачення корисного відпочинку (Кобзар, & Постовойтов, 1997: 22).

У процесі позаурочної діяльності з'являється можливість для: створення освітнього середовища, спрямованого на формування у старшокласниць готовності до усвідомленого материнства; систематичної діагностики рівнів готовності до усвідомленого материнства у дівчат-старшокласниць; використання різноманітних форм і методів формування у старшокласниць готовності до усвідомленого материнства (Багінська, 2023: 214).

Визначено чинники, що ускладнюють залучення старшокласниць до позаурочної діяльності з формування готовності до усвідомленого материнства, а саме: використання неефективних форм і методів виховання; перетворення позаурочної діяльності на епізодичні заходи розважального характеру; інформаційне просвітництво; недостатнє використання можливостей позаурочної діяльності в контексті зазначеної проблеми (Шелест, 2020: 68); відсутність змістового та методичного забезпечення процесу формування готовності до усвідомленого материнства.

Висновки. Шляхами формування у дівчат-старшокласниць готовності до усвідомленого материнства у позаурочній діяльності є:

- розширення знань старшокласниць про материнство; правові засади усвідомленого материнства;
- розроблення змісту, форм і методів формування у старшокласниць готовності до усвідомленого материнства;
- застосування різноманітних прийомів (обмін думками), рефлексивні, емпатійні, діалогічні);
- розроблення та апробація методичних рекомендацій «Формування у старшокласниць готовності до усвідомленого материнства у позаурочній діяльності»;
- формування у дівчат культури репродуктивного здоров'я;
- проведення занять з педагогами щодо формування готовності старшокласниць до усвідомленого материнства;
- проведення занять з батьками із зазначеної проблеми.

Подальшого вивчення потребують такі питання: вивчення стану готовності старшокласниць до усвідомленого материнства; теоретичне обґрунтування педагогічних умов формування готовності до усвідомленого материнства у дівчат-старшокласниць.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Багінська А. Т. Теоретичні аспекти проблеми формування готовності до усвідомленого материнства у старшокласниць. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 2023, Вип. 62. Т. 1. С. 239–244.
2. Багінська А. Формування у старшокласниць готовності до усвідомленого материнства у позаурочній діяльності. *Proceedings of 2nd International Scientific and Practical Conference Modern directions and movements in Science*. Luxembourg, 16-18.04.2023. № 150. С. 213–217.
3. Бацилєва О. В. Девіантне материнство як варіант порушення репродуктивної поведінки. *Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. Кам'янець-Подільський: Аксиома, 2010. Вип. 8. С. 48–57.
4. Канішевська Л. В. Формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 2022. Вип. 49. Т. 1, С. 243–248.
5. Кобзар Б. С., Постовойтов Є. П. Специфіка позаурочної виховної роботи з учнями шкіл-інтернатів для дітей-сиріт, та дітей, які залишилися без піклування батьків. К. : Стилос, 1997. 311 с.
6. Кравець В. П. Теорія і практика підготовки учнівської молоді до сімейного життя: дис. ... д-ра пед. наук. Тернопіль, 1997. 386 с.
7. Красін С. А. Теоретичне обґрунтування педагогічних умов формування готовності до усвідомленого батьківства студентів закладів вищої освіти. *Інноваційна педагогіка*. Вип. 24. Т. 2. С. 188–191.
8. Левицька Т. Л. Фактори, що впливають на розвиток психологічної готовності до материнства. *Збірник наукових праць № 40 Ч. II. Хмельницький: НАДПСУ*, 2007. С. 231–234.
9. Новікова О. В., Зенцова В. С. Глибинні детермінанти девіантного материнства. *Практична психологія та соціальна робота*, 2013, № 11. С. 58–63.
10. Тіунова О. В. Психологічні умови формування відповідального ставлення до материнства у дівчат старшого шкільного віку: дис. ... канд. психол. наук. Тернопіль, 2008. 280 с.
11. Федюшкіна К. А. Формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачів професійно-технічної освіти: дис. ... канд. пед. наук. Київ. 2020. 315 с.
12. Шахрай В. М., Гончар Л. В., Канішевська Л. В., Малиношевський Р. В. Формування готовності старшокласників до відповідального батьківства: теорія і практика: монографія. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2022. 169 с.
13. Шахрай В. М. Актуальність проблеми формування готовності старшокласників до відповідального батьківства. *Удосконалення виховного процесу в закладах освіти як основа соціокультурного зростання дітей та молоді* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Біла Церква, 29 травня 2020 р.). Біла Церква : КНЗ КОР «КОІПОПК», 2020. С. 159–164.
14. Шелест Н. А. Формування ціннісного ставлення до створення сім'ї у студентів аграрних коледжів у позааудиторній діяльності: дис. ... канд. пед. наук, Умань, 2019. 288 с.

REFERENCES

1. Bahinska A. T. Teoretychni aspekty problemy formuvannia hotovnosti do usvidomlenoho materynstva u starshoklasnyts. [Theoretical aspects of the problem of forming readiness for conscious motherhood in senior schoolgirls]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*, 2023, Vyp. 62. T. 1. S. 239–244. [in Ukrainian].
2. Bahinska A. Formuvannia u starshoklasnyts hotovnosti do usvidomlenoho materynstva u pozaurochnii diialnosti. [Formation of high school students' readiness for conscious motherhood in extracurricular activities]. *Proceedings of 2nd International Scientific and Practical Conference Modern directions and movements in Science*. Luxembourg, 16–18.04.2023. № 150. S. 213–217. [in Ukrainian].
3. Batsylieva O. V. Deviantne materynstvo yak variant porushennia reprodruktyvnoi povedinky.. [Deviant motherhood as a variant of reproductive behaviour disorder]. *Problemy suchasnoi psykholohii: zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podil'skoho natsionalnoho universytetu im. I. Ohienka, Instytutu psykholohii im. H. S. Kostiuka APN Ukrainy*. Kamianets-Podil'skyi: Aksioma, 2010. Vyp. 8. S. 48–57. [in Ukrainian].
4. Kanishevskia L. V. Formuvannia hotovnosti do vidpovidalnoho batkivstva u starshoklasnykiv internatnykh zakladiv. [Formation of readiness for responsible parenthood in senior pupils of boarding schools]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*, 2022. Vyp. 49. T. 1, S. 243–248. [in Ukrainian].
5. Kobzar B. S., Postovoirov Ye. P. Spetsyfika pozaurochnoi vykhovnoi roboty z uchniamy shkil-internativ dlia ditey-syryt, ta ditei, yaki zalyshylysia bez pikluvannia batkiv. [Specificity of extracurricular educational work with students of boarding schools for orphans and children left without parental care]. К. : Stylas, 1997. 311 s. [in Ukrainian].
6. Kravets V. P. Teoriia i praktyka pidhotovky uchnivskoi molodi do simeinoho zhyttia. [Theory and practice of preparing students for family life]. : dys. ... d-ra ped. nauk. Ternopil, 1997. 386 s. [in Ukrainian].
7. Krasin S. A. Teoretychne obgruntuвання pedagogichnykh umov formuvannia hotovnosti do usvidomlenoho batkivstva studentiv zakladiv vyshchoi osvity. [Theoretical substantiation of pedagogical conditions for the formation of readiness for conscious parenthood of students of higher education institutions]. *Innovatsiina pedahohika*. Vyp. 24. T. 2. S. 188–191. [in Ukrainian].

8. Levytska T. L. Faktory, shcho vplyvaiut na rozvytok psykholohichnoi hotovnosti do materynstva. [Factors influencing the development of psychological readiness for motherhood]. *Zbirnyk naukovykh prats* № 40 Ch. II. Khmelnytskyi: NADPSU, 2007. S. 231–234. [in Ukrainian].
9. Novikova O. V., Zentsova V. S. Hlybynni determinanty deviantnoho materynstva. [Deep determinants of deviant motherhood]. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota*, 2013, № 11. S. 58–63. [in Ukrainian].
10. Tiunova O. V. Psykholohichni umovy formuvannia vidpovidalnoho stavlennia do materynstva u divchat starshoho shkilnoho viku. [Psychological conditions for the formation of a responsible attitude to motherhood in senior school girls] : dys. ... kand. psykhol. nauk. Ternopil, 2008. 280 s. [in Ukrainian].
11. Fediushkina K. A. Formuvannia usvidomlenoho stavlennia do batkivstva u здобувачів професійно-технічної освіти [Formation of a conscious attitude to parenthood in students of vocational education] : dys. ... kand. ped. nauk.. Kyiv. 2020. 315 s. [in Ukrainian].
12. Shakhrai V. M., Honchar L. V., Kanishevska L. V., Malynoshevskiy R. V. Formuvannia hotovnosti starshoklasnykiv do vidpovidalnoho batkivstva: teoriia i praktyka: monohrafiia. [Formation of high school students' readiness for responsible parenthood: theory and practice]. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD, 2022. 169 s. [in Ukrainian].
13. Shakhrai V. M. Aktualnist problemy formuvannia hotovnosti starshoklasnykiv do vidpovidalnoho batkivstva. [The urgency of the problem of forming the readiness of high school students for responsible parenthood]. *Udoskonalennia vykhovnoho protsesu v zakladakh osvity yak osnova sotsiokulturnoho zrostantia ditei ta molodi : materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii* (m. Bila Tserkva, 29 travnia 2020 r.). Bila Tserkva : KNZ KOR «КОІПОК», 2020.. S. 159–164. [in Ukrainian].
14. Shelest N. A. Formuvannia tsinnisnoho stavlennia do stvorennia simi u studentiv ahrarnykh koledzhiv u pozaaudytorinii diialnosti [Formation of value attitude to family formation in students of agricultural colleges in extracurricular activities] : dys. ... kand. ped. nauk, Uman, 2019. 288 s. [in Ukrainian].